

Muratbaeva Shaxnoza

QMU-magistranti

Annotaciya: *Ushbu maqolada nekronimlik rivoyatlarning folkloristika ilimida organilish masalalari söz etilgan.*

Kalit: *Janr, nikronim, folklor, rivoyat, toponomika*

Abstract: *This article discusses the issues of studying nikronym narratives in the science of folklore studies*

Key words: *Genre, plot, nikronym, toponomy, legend*

Qaraqalpaq toponimikalıq ańızlarınıń bir bólegin xalıqtaǵı muqaddes karamatlı jerler, mazarlar, maqbaralar, áwliye hám qoyımshılıqlar haqqındaǵı qızıqlı tariyxıy aqıyalar iyeleydi. Bular ilimde sońǵı waqıtlardan berli jańadan kirgen “nekronim” termini menen berilgen. Nekronimler ańızlarda belgili bir aymaқтаǵı qábir, mazar, áwliye, qoyımshılıq t.b lardıń payda bolıwı, olardıń kelip shıǵıw sebepleri turmıslıq faktler menen ashıp beriledi. Nekronimlik ańız túrleri boyınsha shet el ilimpazlarınıń miynetlerinde, sonday-aq, ózbek folkloristi U.Jumanazarov miynetlerinde qısqasha toqtap ótilgen.¹

Nekronim – grekshe nekros – “óli”, onoma “at, ism” mánilerin bildirip, mazarlar, áwliyeler, qoyımshılıqlardıń ataması. Mısalı: Toqpaq ata, payǵambar qız, Shorsha, Sálmen iyshan qoyımshılıǵı hám t.b.²

Nekronim túsiniǵı folklortanıw iliminde endi ǵana úyrenilip atırǵan jańa tarawlardan biri. Qaraqalpaq folklorındaǵı ańızlardıń hámmesi de tek qala, awıl, kól, dáryalardıń kelip shıǵıwına baylanıslı emes, ayırım mazar, áwliyeler, muqaddes zıyaratlaw orınları boyınsha da ańızlar bar. Folklorımızda epikalıq dóretpeler arasında nekronimlik ańızlar úlken orındı iyeleydi. Sebebi, mámleketimizdiń hár bir qala hám awıllarında áwliyeler, qoyımshılıqlar, mazarlar hám muqaddes ibadat orınları bar. “Ólini sıylamay, tiri bayımas”, - degenlerindey, bunday orınlardı shette, qarawsız qaldıra almaymız.

Respublikamızdıń Xojeli qalasında jaylasqan Mizdaxqan kompleksinde jaylasqan Shamun Nabiy mazarı da tariyxıy orınlardan biri hám ol boyınsha xalıq arasında saqlanǵan ańız-ángimeler bar. Oǵan baylanıslı ayırım ańızlar Yu.V.Knorozov tárepinen ilimiy jaqtan analizlengen. Sonday-aq, D.Belasarovtıń Xojeli tariyxı boyınsha miynetinde de bul orın haqqında bahalı maǵlıwmatlar beriledi. Mısalı:

“... Ańızlarǵa qaraǵanda mazarda tek Shamun Nabiydiń denesi jerlengen. Onıń wásiyatına bola, jerlew aldınan usı áwliye adamnıń ayaqları kesip taslanǵan.... Shamun Nábiyge uzaq waqıt estelik salınbaǵanın aytadı. Bir kúni shamun Nábiy Allaquli xannıń

¹ Жуманазоров У. Тарих, афсона ва дин. – Тошкент: Ўзбекистон, 1990. 108-бет.

² Пахратдинов Қ. Ономастикалық терминлери сөзлиги. Нөкис, “Qaraqalpaqstan”. - Б.13

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Sentyabr, 2026-yil

(1825-1842) túsine engen hám onıń húrmetine mazar salıwdı ótinish etken. Xan onıń bul tilegin orınlaǵan. Sol dáwirlerde, kóplegen ǵarrılardıń sózine qaraǵanda, Xiywa xanı tek Shamun Nábiyge emes, al xalıq arasında húrmetke iye bolǵan áwliye adamlarǵa da mazarlar saldıǵan.”³

Sonday-aq, qaraqalpaq folklorı kóp tomlıǵında xalıq awzınan jazıp alınǵan ańızlarda “Nur ata” ańızı da ushırasadı. Ańız tikkeley toponimikalıq orınǵa baylanıslı. Iyshanlardıń aytıwı boyınsha Nur ata qoyımshılıǵı “nur ata etken jer” dep táriyplengen. Bul jerde “Qaraqalpaq qorımı” degen úlken mazar bolıp, onı kópshilik kelip zıyaratlaytuǵın bolǵan. Ańızdıń mazmunı tómendegishe:

“Nur Ata qádimgi kiyeli jer. Iyshan atalar “Qudaydıń nur ata otken jeri”, - deydi. Qaraqalpaq balası ázel-ázelden beri Nur óńirinde ıstıqawmet qıladı. Bul jerde «Qaraqalpaq qorımı» degen ulken mazarat bar. Qorım qorıp turılatuǵın orın. Bul jer kishi qábiristan. Usı zamanda jurt Turkistandı «Ekinshi Mákke» dep zıyarat qılsa, erte waqta Háziret Sultannıń ózi bul buyaqtı zıyarat qılǵan. Háziret Sultannan Turkistandaǵı shayıq ulamalar:

- Nur sizge neshik ulıq?»,- dep sorǵanda, ol:

-Ol qaraqalpaq ushın ulıqdur. Qaraqalpaqtıń bazarı da Nur, qara mazarı da Nur, - depti.

Ol zamanda Nur Ata jerin “Nur” dep qısqa ǵana ataydı eken.

Qara mazar – baba mazar, babalar qorımı degen sóz. Qırdıń xalqı ullısın Yassıǵa, Háziret Sultañǵa aparıp qoysa, Nurdıń xalqı óz iygi, jaqsıların Nur Ataǵa qoyadı. Nur qábiristanına Nur Ata qoyılǵanınan keyin barıp, búyer taǵı da úlken áwliyege aylanǵan. ...”⁴

Moynaq rayonında jaylasqan “Toqmaq ata áwliyesi” haqqında da xalıq awzında jeterli dárejede ańızlıq mazmunǵa iye maǵlıwmatlar bar. Mısalı:

- Moynaqtaǵı Toqmaq atanıń kelip shıǵıwı haqqında W.Shálekenov xalıq awzınan alınǵan mınaday ańızlardı keltiredi: - Toqmaq atanı dáslepki tiykarlaǵan Dáwlet iyshan degen bolǵan. Ol Aq qalada jasaǵan... Dáwlet iyshan bir kúni tús kóredi. Ol túsinde káramatlı Toqmaq ata áwliye menen sóyleskende, ol Dáwlet iyshañǵa mınaday degen: “Meniń denemniń kúli seksewil toǵaylarınıń ortasında jatır, eger mennen pátiya alǵıń kelse, meniń kúlimdi basqa bir qurǵaq biyiklik jerge alıp kelip qoysañ jaqsı bolar edi”.⁵

Ańızda kórsetiliwinshe, Toqmaq ata rası menen de karamatlı kisi bolǵan hám Dáwlet iyshan onıń wásiyatı menen onıń qábirin izleydi. Jeti kún dawamında izlep taba almay eń sońında bir orında adam skeletin tabadı. Tabılǵan súyekti Toqmaq ataga tiyisli dep oni biyiklikke alıp barıp jerleydi. Sol jerge úlken mazar salınadı. Solay etip, bul jer ulken mazarga aylanıp Dáwlet iyshannıń ózi de zıyaratlap turatuǵın bolǵan.

"Toqmaq ata áwliye" atınıń bulay atalawınıń sebebine keletuǵın bolsaq, diniy ańızlarǵa qaraǵanda ol jasaǵan dáwirinde shayırshılıǵı bar molla bolǵan. Ol kisi el ishinde

³ Беласаров Д. Хожели. Нөкис, «Қарақалпақстан», -2011, 24--б

⁴ Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 77-87 том. – Нөкис: “Илим”, 2014. 163-б

⁵ Абдимуратов К. Неге усылай аталған. - Нөкис, «Қарақалпақстан», -1965. 18-б

júrip din qağıydaların taqmaq etip aytıp júrgen desedi. Sonlıqtan onı Toqmaq ata dep te atağan degen pikirler bar.

Nekronimlik ańızlar quramına Qaraqalpaqstannıń arqa bóliminde jaylasqan “Qabaqlı ata áwliyesi” haqqında xalıq awzında aytılıp júrgen ańızlardı da keltirsek boladı. Kópshiliktiń aytıwı boyınsha Qabaqlı ata júdá káramatlı insan bolğan. Onıń jasap ómir súriwi belgili klassik shayırmız Jiyen jıraw jasağan dáwirlerge tuwra keledi degen maǵlıwmat bar. Haqıyqatında da, Qabaqlı ata Jiyen jıraw menen zamanlas bolğan hám oǵan kerek jerinde járdem de bergen eken. Ayırım kópti kórgen insalardıń aytıwı boyınsha ol hátteki Qızır baba menen de básekilesken desedi. Demek bul karamatli insannıń bulay atalıwınıń sebebi, ol hárdayım qabaǵına suw arqalap alıp júretuǵın bolğan. Onıń qabaǵındaǵı suw qansha jumsasań da tawsılmaǵan. Jiyen jıraw óz xalqı menen posıp kóship kiyatırǵanda Qabaqlı ata qabaǵındaǵı suwınan berip olardıń ayırımlarınıń janın saqlap qalǵan.

Házirgi kúnde ol jasağan jerler úlken bir áwliye mazarǵa aylanǵan. Mazarda Qabaqlı atanıń úlken qabaǵı estelik sıpatında elege shekem qábiriniń qasında saqlanǵan. Ziyaratlaw ushın bargan adamlar sol qabaqtı ziyaratlaydı eken.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Аникин В.П. Художественное творчество в жанрах сказочной прозы: (К общей постановке проблемы). – Русский фольклор. М., –Л., 1972, т.13, –С. 6-19.

2. Азбелев С.Н. Отношение преданий, легенды и сказки к действительности // Славянский фольклор и историческая действительность. -М, 1965, С. 11-25; Гусев В.Е. Эстетика фольклора. -Л., 1967, С. 122-123; Соколова В.К. Русские исторические предания. -М. 1970, С. 249; Чистов К.В. Прозаические жанры в системе фольклора // Прозаические жанры в системе фольклора народов СССР. -Минск, 1997. -С. 23; Аникин В.П. Художественное творчество в жанрах сказочной прозы (к общ ей постановке проблемы) // Русский фольклор. XII. - М.: 1972, С. 6-11

3. История казахской литературы. В 3-х томах. Том 1. Казахский фольклор. - Алматы, Наука, 1968, С.233.

4. Уйгур халик егиз ижадийити. -Апмута, Наука. 1983, –Б.157.

5. Башкорт халык ижады. Риуайаттэр, легендалар. –Офо.: Бошкортстан китап нашриете, 1980, –Б.25.

6. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсақов Б., Сафаров О. Узбек халқ оғизаки поэтик ижоди. - Тошкент: Уқитувчи, 1990. –Б. топонимлик ривоятлари.: Филол. фан. номз. ... дис. автореф. –Тошкент, 2002. –Б.3.